

Л. О. Шапенко,

кандидат юридичних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7351-641X>

І. С. Мельничук,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ РЕФОРМИ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: shapenkol@ukr.net

Мета статті полягає у визначенні змісту поняття індивідуального правового регулювання в контексті сучасних тенденцій розвитку правової системи України, а також його ролі та значення в механізмі правового регулювання. **Методи дослідження:** методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціально юридичні методи пізнання, за допомогою яких вивчено наукові підходи та доктринальні позиції розуміння індивідуального правового регулювання, зокрема сутності його соціально-управлінської природи функціонування. **Результати:** вихідним принципом запропонованої наукової роботи є розробка теоретичних положень, що визначають особливості індивідуально-правового регулювання, пов'язаного з дією певного механізму, що поєднує в собі усі юридичні засоби та за допомогою індивідуального веління регулює певні казуально-регламентовані суспільні відносини. **Обговорення:** в сучасних умовах трансформації суспільних відносин та здійснення правої реформи в Україні індивідуальне правове регулювання набуває все більшого значення, яке полягає у забезпеченні вирішення конкретних життєвих правових ситуацій та задоволення інтересів конкретних суб'єктів. А це, в свою чергу, актуалізує потребу постійного вирішення наукових завдань, пов'язаних з індивідуальним правовим регулюванням, що матиме теоретичну та практичну цінність для усієї системи юридичних наук.

Ключові слова: «живе право»; індивідуальне правове регулювання; індивідуальні правові акти; нормативне регулювання; правове регулювання.

Постановка проблеми та її актуальність. Поняття індивідуального правового регулювання, як складова частина теорії права, пройшло досить довгий та складний шлях становлення і розвитку у вітчизняній юридичній науці. Ще в ХХ столітті даний термін не набув широкого використання серед науковців, проте сьогодні, в сучасних умовах розвитку держави та права виникає необхідність у наданні все більшої значущості дослідженням даного виду регулювання.

Звісно, право вважається найбільш ефективним регулятором суспільних відносин, що, в

свою чергу, свідчить про важливість вдосконалення юридичних засобів регулювання суспільних відносин та вивчення всього потенціалу й можливостей права стосовно встановлення правопорядку. Зокрема, з огляду на пріоритетні напрямки здійснюваної правової реформи, змістом якої є створення умов для забезпечення захисту свобод, інтересів та потреб кожної людини, а також стимулювання будь-яких соціально корисних ініціатив, існує потреба у комплексному розгляді правового регулювання, що поєднує в собі нормативні та індивідуальні складові. Адже гуманістична спрямованість змін у національній

правовій системі дозволяє сприймати право як результат певного компромісу в суспільстві стосовно вирішення важливих питань у відносинах між різними суб'єктами права. Нині забезпечення виконання правом своїх функцій неможливе без поєднання нормативного регулювання з індивідуальним. Оскільки індивідуальне правове регулювання є самостійною юридичною діяльністю та засобом впливу при розподілі матеріальних та духовних благ, досягненні загальносоціальної та індивідуальної справедливості. Все це свідчить про важливу роль індивідуального правового регулювання у функціонуванні механізму правового регулювання та правової системи в цілому, а також про актуальність дослідження його предмету, меж, функцій та вимог з метою ефективної реалізації правових приписів в умовах динамічного розвитку суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у з'ясування проблем визначення поняття та видів індивідуального правового регулювання, його механізму дії та меж зробили С. Алексєєв, Т. Кашаніна, А. Куракін, В. Мухін, В. Марчук, Л. Ніколаєва Л. Явич та інші науковці, в працях яких правове та індивідуальне регулювання суспільних відносин розглядається здебільшого не ізольовано, а в якості парних категорій, що дозволяє не лише розмежовувати, а й диференціювати дані види регулювання. Разом із тим, трансформації в правовій сфері та суспільному житті зумовлюють потребу в переосмисленні усталених у цій сфері доктринальних позицій та дослідженні на науковому рівні питань щодо ролі та значення, способів і каналів впливу, а також сутності соціально-управлінської природи індивідуального регулювання.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності поняття індивідуального правового регулювання в контексті правової реформи, його ролі та місця в механізмі правового регулювання, а також значення для подальшого розвитку суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Врегулювання суспільних відносин нормами права – суть правового регулювання. Право діє в суспільстві як необхідний і єдиний спосіб встановлення ба-

лансу індивідуальних інтересів, які постійно зіштовхуються, не руйнуючи суспільство і не віддаючи в жертву інтересам суспільного порядку самостійність окремих людей і їх свободу. В свою чергу, в судовій практиці юридичні норми виражаються не в загальній формі, а тільки в застосуванні до окремих, індивідуальних випадків. На сьогоднішній день положення про необхідність враховувати індивідуальні інтереси і особливості окремої особистості при вирішенні конкретної ситуації за допомогою права є одним з основоположних в концепції індивідуального правового регулювання. Також варто відмітити, що за минулий час ситуація мало змінилась. Судова практика як і раніше далеко не всіма визнається формою права. Що стосується судового рішення, то вітчизняна юридична наука тільки з початком 1990-х років ХХ століття стала допускати можливість визнання його джерелом права.

Одним із перших вчених ХХ століття, хто звернувся до проблеми виокремлення індивідуального правового регулювання як самостійного виду правового регулювання був Л.С. Явич. Він підкреслював, що специфіка правового регулювання полягає саме в тому, що це такий вплив на суспільні відносини, який пов'язаний зі встановленням юридичних прав і обов'язків їх учасників, з використанням таких прав та виконанням цих обов'язків.

У становленні ідеї індивідуального регулювання вчений виділив два основоположних моменти: по-перше, правовідносини по своїй формі виступають індивідуально-визначеним зв'язком уповноважених і зобов'язаних осіб, а по-друге, акт застосування права визначається як індивідуальний акт, форма індивідуального правового регулювання суспільних відносин [1, с. 230-232].

Інші ж вчені визначають індивідуально-правове регулювання як здійснюваний на стадії реалізації юридичних норм вид правомірної діяльності суб'єктів права, направлений на впорядкування суспільних відносин шляхом конкретизації масштабів поведінки їх персональних учасників. Результат такої діяльності закріплюється у відповідному акті, який базується на основі субординації чи координації і містить вказівку

на суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників регульованих суспільних відносин [2, с. 180-189]. Тобто індивідуально-правове регулювання є однією з форм правового регулювання, сутність якої полягає у впливі на суспільні відносини за допомогою ненормативних юридичних засобів. Предметом даної форми правового регулювання є конкретні правовідносини, юридичний зміст яких об'єктивно вимагає індивідуальної регламентації на стадії їх формування і розвитку.

Подібну позицію підтримувала і Т.В. Кашаніна, відносячи індивідуально-правове регулювання, поряд з локальним, до децентралізованого. Науковець підкреслила, що в процесі індивідуально-правового регулювання суб'єкти права розробляють для себе свого роду «мікронорми», які можуть стосуватися ситуації в цілому або ж окремих елементів [3, с. 122-130]. Аналізуючи правову природу, причини і сфери використання децентралізованого регулювання, доцільно зазначити, що індивідуально-правове регулювання на практиці є більш затребуваним.

Аналізуючи внесок С.С. Алексєєва у розвиток теоретичних аспектів індивідуального правового регулювання, А. Куракін пропонує визнавати одним із додаткових елементів механізму правового регулювання індивідуальне веління, спрямоване на казуальну регламентацію суспільних відносин [4, с. 36-38]. Оскільки, перш за все, компетентні органи, здійснюючи свої владні повноваження, наділяють суб'єктів правами і обов'язками або ж покладають на них юридичні санкції. Ефективність такого регулювання полягає в тому, щоб у нормативному порядку строго визначити можливості суб'єктів в індивідуальній регламентації суспільних відносин. Важливе значення для забезпечення ефективності індивідуального правового регулювання має система юридичних гарантій.

Проводячи паралель зі схожими історичними обставинами, які також вносять вирішальні суспільні зміни, вкотре переконаємось, що офіційна законодавча база не може бути єдиним регулятором суспільних відносин з точки зору права. Тому варто звернутись до класика соціології права та теорії «живого права» Є. Ерліха. Зва-

жаючи на глобальні зміни в суспільстві, спричиненні технічним розвитком та використанням інтернет простору, дуже важко опанувати нову соціальну реальність взаємодій у глобальній мережі з точки зору права і поки це залишається завданням. У теорії «живого права» проблемою виступає неспроможність національного законодавства будь-якої держави опрацювати великий обсяг питань, із якими стикаються люди, будучи у відносинах, що виникли завдяки інтенету.

Визнання суспільних явищ основним джерелом права та осмислення емпіричної реальності як середовища виникнення та дії права є головними у роботах Є. Ерліха [5, с. 15-22]. Адаже на практиці далеко не вся нормативна база чинного законодавства застосовується або виконується; суспільні відносини регулюються законами лише частково, а деякі норми містять певні прогалини; або ж навпаки, чітко прописані норми залишаються незастосованими, оскільки в суспільстві діють інші норми. «Соціологія права» Є. Ерліха спрямована на обґрунтування необхідності вивчення «живого» права в контексті організованої єдності державного, суспільного та економічного життя. «Живе» це те право, яке здатне задовольняти постійні запити життя, трансформуватися в залежності від потреб життя та вдосконалюватися разом із розвитком суспільних відносин [6, с. 129].

Варто наголосити, що концепція «живого права» не прагне витіснити юриспруденцію, це лише намагання змусити останню досліджувати соціальну дійсність, адже закони не здатні вмістити в себе всю різноманітність життя. Що, в свою чергу, свідчить про потребу застосування в будь-якій сфері суспільного життя індивідуального підходу регулювання та створення окремих індивідуальних актів.

У джерелах юридичної науки досі немає єдності в поглядах стосовно розуміння індивідуального регулювання і часто його ототожнюють із ненормативним регулюванням або ж використовують як казуальне регулювання. Не можна відкинути жодну точку зору вчених, адже таке різноманітне розуміння і сприйняття індивідуального регулювання підкреслює його особливий характер. Основою індивідуального правового

регулювання є нормативне, але окрім цього, воно враховує конкретні життєві ситуації, особу, що надає йому індивідуалізації і конкретизації, та здійснюється за допомогою створення актів застосування права чи укладення індивідуальних договорів, контрактів тощо. Особливо це стосується приватної сфери, де суб'єкти повинні мати певний простір, в якому вони можуть самостійно визначати моделі своєї поведінки [7, с. 6].

Індивідуальне регулювання також можна трактувати як владну діяльність компетентних суб'єктів, яка передбачає прийняття додаткового рішення по організації суспільних відносин на основі чинного законодавства шляхом конкретизації масштабу поведінки їх персональних учасників. Мова йде про встановлення меж правового регулювання з метою досягнення балансу конкуруючих цілей та узгодження максимальних і мінімальних обсягів врегулювання відповідної сфери суспільних відносин [8, с. 49].

Індивідуальне правове регулювання виступає окремим видом правового регулювання та є правовим впливом на суспільні відносини, пов'язані зі встановленням, зміною або припиненням юридичних прав і обов'язків їх учасників в індивідуальному порядку. Воно спрямовується на впорядкування конкретної ситуації, яка вимагає юридичного вирішення та здійснюється завдяки виконанню односторонньої правомірної юридично значимої дії, укладенню договору та угоди чи створенню індивідуального правового акта уповноваженим суб'єктом.

Можна виділити такі особливості індивідуально-правового регулювання як: засіб втілення в життя нормативного регулювання за допомогою його конкретизації до певних життєвих обставин; одноразовий, суб'єктивний характер; спрямованість на вирішення конкретної ситуації, яка стосується відповідного суб'єкта; використання його механізму, що утворює систему індивідуальних засобів регулятивного впливу; широке кого суб'єктів, які здійснюють індивідуальне регулювання.

Коли індивідуальне правове регулювання пов'язане із правозастосовною діяльністю, процедурні моменти, як правило, докладно регламентовані. В інших випадках процедура визна-

чена лише загальною і багато в чому залежить від поведінки самих учасників. Але в тих випадках, коли процедура чітко визначена, це є серйозною юридичною гарантією для суб'єктів індивідуального правового регулювання.

Загальною ознакою як для нормативного, так і для індивідуального правового регулювання є те, що їх межі окреслені позитивним правом. Межі індивідуального правового регулювання визначаються як межі правового втручання до суспільних відносин за допомогою індивідуальних правових засобів, зумовлених межами нормативного регулювання, а також факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. В автономному індивідуальному правовому регулюванні суб'єктивні межі є межами свободи суб'єкта діяти в односторонньому порядку за своїм розсудом у встановлених джерелами позитивного права межах. Щодо договірної індивідуального правового регулювання, то там існують межі свободи договору, що залежать від визначених джерелами позитивного права меж [9, с. 28]. У субординаційному індивідуальному правовому регулюванні межі визначаються компетенцією суб'єкта, який приймає рішення, і нормативною основою її визначення. Об'єктивні межі є загальними для нормативного та індивідуального правового регулювання.

Індивідуальне правове регулювання може конкретизувати норми права. Як приклад, можна навести ч. 4. ст. 157 Сімейного кодексу України, яка передбачає, що батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини [10]. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Мета укладення такого договору – конкретизація порядку виконання покладеного нормами сімейного законодавства обов'язку щодо утримання дитини тим із батьків, хто проживає окремо, й гарантованого йому права на особисте спілкування з дитиною. Також індивідуальне правове регулювання може доповнювати регулювання, межі якого окреслені нормами права, що прямо вказують на врегулювання відносин шляхом досягнення згоди між їх учасниками і її закріплення в договорі. Окрім цього, дане регулювання встановлює

права і обов'язки, відмінні від тих, що передбачені нормами права, у випадках, коли це прямо допускається. Індивідуальне правове регулювання може виступати єдиною можливою підставою для виникнення індивідуальних правових відносин та заповнювати прогалини, залишені законодавцем у регулюванні суспільних відносин.

У той же час вітчизняною юридичною наукою проблеми індивідуального правового регулювання суспільних відносин традиційно розглядаються з точки зору галузевих юридичних наук – через звернення до характеристики договору, як форми регулювання індивідуально-визначених суспільних відносин, або з точки зору теорії правовідносин, або в аспекті проблеми правозастосування. Цілісної загальнотеоретичної характеристики механізм індивідуального правового регулювання, його види, функціональний аспект, правові засоби реалізації поки не отримали. Формування ж самого поняття «індивідуальне правове регулювання» проходило в межах становлення й розвитку теоретичних засад правового регулювання в цілому, яке вже не відображає нових тенденцій у розвитку державно-правової дійсності.

Відомо, що час від часу на розгляд суддів потрапляють справи, до яких не можна застосувати законодавчі положення ні прямо, ні за аналогією, тобто за їх змістом. Якщо суддя приймає рішення в такій справі, то він у порядку індивідуального правового регулювання створює право в екстралегальному сенсі. Ч. II і III ст. 1 Швейцарського цивільного кодексу явно демонструють це: «Якщо закон не містить відповідного припису, то суддя має винести рішення на основі звичаєвого права, а якщо таке відсутнє – на основі правила, яке він встановив би як законодавець. Він має дотримуватись визнаної доктрини і традиції» [11]. Там, де для створення нової норми права суддя не має в якості масштабу окремих законодавчих приписів, йому доводиться орієнтуватися на ще більш абстрактні принципи права, основні положення конституції і, нарешті, правову систему в цілому. Нова норма права має бути відкритою для інтеграції в правове поле. Тому формулювання цієї норми здійснюється в режимі «*intra ius*» («у межах

права»). Екстралегальна правотворчість має свої межі. Якщо будь-яка матерія розумним чином може бути врегульована тільки законодавцем, то суддя не повинен претендувати на її врегулювання у своєму рішенні. З однієї сторони, відмовити у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини, суд не може, а з іншої – суд також не повинен брати на себе повноваження з урегулювання питань, для відповіді на які є достатнім звернення до принципів права; це питання, які віднесені до виключної компетенції правотворчого органу і можуть вирішуватися тільки ним.

Висновки. Тема індивідуального правового регулювання є досить актуальною на сьогоднішній день в умовах розвитку суспільних відносин, появи нових сфер регулювання та вимагає дослідження. Індивідуальне правове регулювання є видом правового регулювання, яке пов'язане з дією певного механізму, що поєднує в собі усі юридичні засоби та за допомогою індивідуального веління регулює певні казуально-регламентовані суспільні відносини. Дане правове явище має соціально-управлінську природу, що забезпечує вирішення конкретних життєвих ситуацій шляхом створення індивідуально-правових актів. Саме тому, вирішення наукових завдань, пов'язаних з індивідуальним правовим регулюванням, безперечно, стане теоретичною цінністю для усієї системи юридичних наук, а з точки зору практичного значення дослідження, то воно складе цілий комплекс пропозицій стосовно вдосконалення чинного законодавства України, а також рекомендації щодо вдосконалення практики його реалізації.

Література

1. Явич Л.С. Общая теория права. Л.: Изд-во И ЛГУ, 1976. 298 с.
2. Марчук В.М., Николаева Л.В. Загальна теорія права. Актуальні проблеми: навч. посіб. Київ: Істина, 2003. 304 с.
3. Кашанина Т.В. Индивидуальное регулирование в правовой сфере. *Советское государство и право*. 1992. № 1. С. 122-130.

4. Куракин А. «Индивидуальное правовое регулирование» в отечественном правоведении. *Закон и жизнь*. 2016. № 3/2. С. 35-38.
5. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts. München und Leipzig, 1913. URL: <https://archive.org/details/grundlegungderso00ehrl/page/n7> (дата звернення: 06.12.2020).
6. Шапенко Л.О., Кириченко В.В. Концепція «живого права» Є. Ерліха у вимірі сучасного праворозуміння. *Науковий журнал «Держава та регіони. Серія: Право»*. 2019. № 1. С. 125-130.
7. Brewer Holly. By Birth of Consent: Children, Law and the Anglo-American Revolution in Authority. *The University of North Carolina Press*. 207. 408 p.
8. Carbone June. Marriage as State of Mind: Federalism, Contract and the Expressive Interest in Family Law. *Michigan State Law Review*. 2011. P. 49-82.
9. Мухін В.В. Індивідуальне правове регулювання: загальнотеоретична характеристика. Харків: Право, 2017. 320 с.
10. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 05.12.2020).
11. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2020). URL: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/210.pdf> (дата звернення: 07.12.2020).
1. Yavych L.S. Obshchaia teoriya prava. L. Yzd-vo Y LHU, 1976. 298 s.
2. Marchuk V.M., Nikolaieva L.V. Zahalna teoriia prava. Aktualni problemy: navch. posib. Kyiv: Istyna, 2003. 304 s.
3. Kashanina T.V. Individual'noe regulirovanie v pravovoj sfere. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. 1992. № 1. S. 122-130.
4. Kurakin A. «Individual'noe pravovoe regulirovanie» v otechestvennom pravovedenii. *Zakon i zhizn'*. 2016. № 3/2. S. 35-38.
5. Ehrlich E. Grundlegung der Sociologie des Rechts. München und Leipzig, 1913. URL: <https://archive.org/details/grundlegungderso00ehrl/page/n7> (data zvernennia: 06.12.2020).
6. Shapenko L.O., Kyrychenko V.V. Kontseptsiia «zhyvoho prava» Ye. Erlikha u vymiri suchasnoho pravorozuminnia. *Naukovyi zhurnal «Derzhavata rehiony. Serii: Pravo»*. 2019. № 1. S. 125-130.
7. Brewer Holly. By Birth of Consent: Children, Law and the Anglo-American Revolution in Authority. The University of North Carolina Press. 207. 408 p.
8. Carbone June. Marriage as State of Mind: Federalism, Contract and the Expressive Interest in Family Law. *Michigan State Law Review*. 2011. R. 49-82.
9. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III. Data onovlennia: 03.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (data zvernennia: 05.12.2020).
10. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10 Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2020). URL: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/210.pdf> (data zvernennia: 07.12.2020).
11. Mukhin V.V. Indyvidualne pravove rehuliuвання: zahalnoteoretychna kharakterystyka. Kharkiv: Pravo, 2017. 320 s.

References

INDIVIDUAL LEGAL REGULATION IN THE CONTEXT OF LEGAL REFORM

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: shapenkol@ukr.net

Purpose: the purpose of the article is to determine the content of the concept of individual legal regulation in the context of current trends in the legal system of Ukraine, as well as its role and importance in the mechanism of legal regulation. **Methods:** the methodological basis of the study are general scientific and special legal methods of cognition, which studied scientific approaches and doctrinal positions of understanding individual legal regulation, in particular the essence of its socio-managerial nature of functioning. **The results** of scientific research allow us to interpret individual legal regulation as the authoritative activity of competent entities, which involves making additional decisions on the organization of public relations on the basis of current legislation by specifying the scale of behavior of their personal participants. Also, the initial principle of the proposed scientific work is the development of theoretical provisions that determine the features of individual legal regulation associated with the action of a mechanism that combines all legal means and with the help of individual orders regulates certain casual social relations. **Discussion:** in the current conditions of transformation of public relations and implementation of legal reform in Ukraine, individual legal regulation is becoming increasingly important, which is to ensure the solution of specific legal situations and meet the needs and interests of specific actors. And this, in turn, highlights the need for constant solution of scientific problems related to individual legal regulation, which will undoubtedly become a theoretical value for the entire legal system, and in terms of practical significance of the study, will be a set of proposals to improve the current legislation of Ukraine, as well as recommendations for improving the practice of its implementation.

Keywords: «living law»; individual legal regulation; individual legal acts; normative regulation; legal regulation.